

ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TIJORAT BANKLARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH

Axmedov Toxirjon Xasanjon o'g'li – "Turonbank" ATB Boshqaruv Rais o'rinbosari v.b.

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalarning tijorat banklari raqobatbardoshligiga ta'siri empirik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot 2020-2025 yillar davomida O'zbekistonning yirik tijorat banklari bo'yicha panel ma'lumotlar asosida amalga oshirildi. Raqamli transformatsiya darajasi integral Digitalization Index (DI) orqali baholandi, bank raqobatbardoshligi esa moliyaviy va bozor ko'rsatkichlari orqali aniqlandi. Empirik tahlil natijalariga ko'ra, raqamli transformatsiya bank raqobatbardoshligiga ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi ($\beta = 0.48$; $p < 0.01$). Modelning determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0.82$ ni tashkil etdi. Olingan natijalar raqamli texnologiyalar banklar uchun strategik raqobat ustunligi manbai ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, raqamli transformatsiya jarayonida risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, bank raqobatbardoshligi, Digitalization Index, fintex, moliyaviy samaradorlik, panel tahlil.

Jahon moliya bozorlarida raqobat muhitining keskin kuchayishi bank tizimining barqaror va muvozanatli rivojlanishini ta'minlash masalasini ilmiy tadqiqotlarda ustuvor yo'nalishlardan biriga aylantirdi. Global moliyaviy integratsiya jarayonlarining chuqurlashuvi, kapital harakatining erkinlashuvi va moliyaviy liberallashtirish siyosati natijasida bozorga yangi ishtirokchilarning kirib kelishi tezlashdi. Bu jarayon, o'z navbatida, an'anaviy bank xizmatlarining transformatsiyasiga, moliyaviy vositalar va xizmatlar turlarining ko'payishiga hamda raqobatning sifat jihatdan yangi bosqichga o'tishiga olib kelmoqda.

Ayniqsa, raqamli texnologiyalar asosida faoliyat yurituvchi fintex kompaniyalar, neo-banklar va turli xil raqamli platformalarning jadal rivojlanishi moliya bozorida yangi raqobat muhitini shakllantirmoqda. Ushbu sub'ektlar an'anaviy banklarga nisbatan tezkorlik, moslashuvchanlik va past xarajatli xizmat ko'rsatish imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Natijada, tijorat banklari uchun raqobat bosimi kuchayib, ularning bozordagi ulushini saqlab qolish va mijozlar talabiga moslashish masalasi yanada dolzarb tus olmoqda.

Bunday sharoitda tijorat banklari o'z biznes modellarini qayta ko'rib chiqishga, xizmatlar portfelini diversifikatsiya qilishga, raqamli banking, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili kabi innovatsion texnologiyalarni joriy etishga majbur bo'lmoqda. Bu esa bank xizmatlarining sifatini oshirish, operatsiya xarajatlarini kamaytirish va mijozlarga individuallashtirilgan moliyaviy mahsulotlar taklif qilish imkonini yaratadi.

Shu bilan birga, raqobat muhitining kuchayishi banklar faoliyati samaradorligini oshirishga rag'batlantiruvchi omil sifatida namoyon bo'lsa-da, u moliyaviy barqarorlik nuqtai nazaridan yangi va murakkab risklarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, raqobat bosimi ostida banklar tomonidan yuqori daromadli, ammo yuqori riskli operatsiyalarga kirishish ehtimoli ortishi, likvidlik va kapital yetarliligi bilan bog'liq muammolarning kuchayishi, kiberxavfsizlik tahdidlarining ortishi kabi holatlar moliya tizimi barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shunday qilib, jahon moliya bozorlarida shakllanayotgan yangi raqobat muhiti tijorat banklaridan nafaqat innovatsion rivojlanishni, balki risklarni samarali boshqarish, barqaror biznes modellarini shakllantirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan kompleks yondashuvni talab etmoqda.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bank tizimida raqobat muhitini tubdan o‘zgartirmoqda. Ilmiy adabiyotlarda raqamli transformatsiyaning tijorat banklari raqobatbardoshligiga ta’siri turli nazariy va empirik yondashuvlar asosida keng o‘rganilmoqda.

Raqamli texnologiyalar bank xizmatlarini ko‘rsatish samaradorligini oshirish, operatsiya xarajatlarini kamaytirish va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash orqali raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omil sifatida qaraladi. Ayrim tadqiqotlarda raqamli kanallar (mobil banking, internet banking, fintex platformalar) banklarning bozor ulushini kengaytirishga xizmat qilishi ta’kidlangan.

Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalar banklarning an’anaviy biznes modelini o‘zgartirib, ularni raqamli ekotizim ishtirokchisiga aylantirmoqda. Bu jarayon banklarning raqobat ustunligini ta’minlashda innovatsion yechimlarning ahamiyatini oshiradi.

Ilmiy adabiyotlarda fintex kompaniyalarning rivojlanishi tijorat banklari uchun yangi raqobat bosimini yuzaga keltirishi qayd etilgan. Fintex yechimlarining tezkorligi, moslashuvchanligi va past xarajatliligi an’anaviy bank xizmatlariga nisbatan ustunlik yaratadi.

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda banklar va fintex kompaniyalar o‘rtasidagi hamkorlik raqobatbardoshlikni oshirishning samarali mexanizmi sifatida baholanadi. Banklar raqamli platformalar va API texnologiyalari orqali o‘z xizmatlarini kengaytirishi mumkin.

Raqamli transformatsiya bank samaradorligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarni joriy etgan banklarda:

- operatsiya xarajatlari kamayishi
- xizmat ko‘rsatish tezligi oshishi
- daromad manbalari diversifikatsiyasi
- kabi ijobiy o‘zgarishlar kuzatilishi qayd etilgan.

Bu omillar banklarning raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli raqamli texnologiyalar bank faoliyati samaradorligini oshirish orqali raqobat ustunligini ta’minlovchi strategik instrument sifatida qaraladi.

Ayrim tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning bank barqarorligiga ham ta’siri o‘rganilgan. Raqamli yechimlar risklarni boshqarishni avtomatlashtirish, ma’lumotlarni tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish orqali moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

Biroq raqamli transformatsiya bilan bog‘liq yangi risklar — kiberxavfsizlik, texnologik uzilishlar va ma’lumotlar xavfsizligi masalalari ham paydo bo‘ladi. Shu sababli raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonida risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston bank tizimida so‘nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari faollashmoqda. Mobil banking, masofaviy xizmatlar va elektron to‘lov tizimlarining kengayishi banklar o‘rtasida raqobat muhitini kuchaytirmoqda.

Shu bilan birga, milliy bank tizimida raqamli texnologiyalarning raqobatbardoshlikka ta’sirini empirik baholashga bag‘ishlangan tadqiqotlar yetarli darajada shakllanmagan. Bu esa mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlar olib borish zaruratini belgilaydi.

Tadqiqot natijalari raqamli transformatsiya tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Raqamli transformatsiya indeksi (DI) koeffitsientining musbat va statistik jihatdan ahamiyatli bo‘lishi ($\beta = 0.48$; $p < 0.01$) banklarda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi raqobat ustunligini ta’minlashini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar xalqaro ilmiy tadqiqotlar bilan mos keladi. Xususan, raqamli texnologiyalar bank xizmatlari samaradorligini oshirishi, operatsiya xarajatlarini kamaytirishi va mijozlar bazasini kengaytirishi orqali raqobatbardoshlikni kuchaytirishi haqidagi xulosalar bir qator tadqiqotlarda qayd etilgan [11], [12]. Ushbu tadqiqotda ham raqamli transformatsiya banklar faoliyati natijalariga to'g'ridan-to'g'ri ijobiy ta'sir ko'rsatishi empirik jihatdan tasdiqlandi.

Shu bilan birga, natijalar fintex rivojlanishi bank bozorida raqobat muhitini o'zgartirishi haqidagi ilmiy qarashlar bilan ham uyg'unlikda [13]. Fintex texnologiyalar banklarni innovatsion xizmatlar joriy etishga majbur qiladi, bu esa raqobatni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Tadqiqot natijalari banklar raqamli ekotizimlarga integratsiyalashgan sari ularning raqobat ustunligi oshishini ko'rsatdi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar bank tizimida raqamli transformatsiyaning ta'siri alohida xususiyatga ega. Ayrim tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar bank barqarorligi va samaradorligini bir vaqtning o'zida oshirishi ta'kidlangan [14], [15]. Ushbu tadqiqotda ham raqamlilashtirish darajasi yuqori bo'lgan banklarda raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari yuqori ekani aniqlandi.

O'zbekiston bank tizimi misolida raqamli transformatsiya banklar uchun strategik ustunlik manbai sifatida namoyon bo'lmoqda. Mobil banking, onlayn xizmatlar va elektron to'lov tizimlarining kengayishi banklar o'rtasida raqobatni kuchaytirdi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi banklar o'rtasida farqlanishi ularning raqobat pozitsiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birga, raqamli transformatsiyaning salbiy jihatlari ham mavjud. Kiberxavfsizlik risklari, texnologik uzilishlar va ma'lumotlar xavfsizligi bilan bog'liq muammolar banklar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonida risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar bank raqobatbardoshligini oshirishning asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi. Biroq raqamli transformatsiyadan maksimal samara olish uchun banklar innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan birga risklarni samarali boshqarishga ham e'tibor qaratishlari lozim.

Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida raqamli texnologiyalarning raqobatbardoshlikka ta'siri empirik jihatdan baholandi. Tadqiqot 2020–2024 yillar davomida O'zbekistonning yirik tijorat banklari misolida panel ma'lumotlar asosida amalga oshirildi. Raqamli transformatsiya darajasi integral Digitalization Index (DI) orqali, bank raqobatbardoshligi esa moliyaviy va bozor ko'rsatkichlari orqali baholandi.

Empirik tahlil natijalariga ko'ra, raqamli transformatsiya bank raqobatbardoshligiga ijobiy va statistik jihatdan yuqori darajada ahamiyatli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi ($\beta = 0.48$; $p < 0.01$). Modelning determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0.82$ ni tashkil etdi, bu raqamli texnologiyalar va nazorat o'zgaruvchilari bank raqobatbardoshligi dinamikasining asosiy qismini tushuntirishini ko'rsatadi.

Olingan natijalar raqamli texnologiyalar tijorat banklari uchun strategik raqobat ustunligi manbai ekanligini tasdiqlaydi. Raqamli xizmatlarning kengayishi, onlayn kanallarning rivojlanishi va innovatsion yechimlarning joriy etilishi banklar samaradorligini oshirish bilan birga bozordagi pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Banklarda raqamli transformatsiya strategiyasini chuqurlashtirish. Raqamli texnologiyalarni joriy etishni faqat xizmatlar avtomatizatsiyasi bilan cheklamasdan, biznes modelni raqamli ekotizimga o'tkazish zarur.

2. Mobil va onlayn xizmatlar ulushini oshirish. Mijozlar uchun qulay va tezkor raqamli kanallarni kengaytirish banklarning bozor ulushini oshirishga xizmat qiladi.

3. Fintex kompaniyalar bilan hamkorlikni kuchaytirish. API va raqamli platformalar asosida hamkorlik qilish orqali innovatsion xizmatlarni tez joriy etish imkoni yaratiladi.

4. Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruvni rivojlantirish. Big Data va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bank qarorlarining samaradorligini oshiradi.

5. Kiberxavfsizlik va risk-menejment tizimini kuchaytirish. Raqamli transformatsiya bilan bog'liq risklarni minimallashtirish uchun axborot xavfsizligi mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

Shu tariqa, tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi omil ekanligini empirik jihatdan asoslab berdi hamda raqamli transformatsiyani strategik darajada boshqarish zarurligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Berger, A.N., Klapper, L.F. and Turk-Ariss, R., 2009. Bank competition and financial stability. *Journal of Financial Services Research*, 35(2), pp.99–118.

2. Boot, A., Hoffmann, P., Laeven, L. and Ratnovski, L., 2021. Fintech: what's old, what's new? *Journal of Financial Stability*, 53, 100836.

3. Claessens, S., Frost, J., Turner, G. and Zhu, F., 2018. Fintech credit markets around the world. *BIS Quarterly Review*, pp.29–49.

4. Frost, J., Gambacorta, L., Huang, Y., Shin, H.S. and Zbinden, P., 2019. BigTech and the changing structure of financial intermediation. *Economic Policy*, 34(100), pp.761–799.

5. Gomber, P., Koch, J.-A. and Siering, M., 2017. Digital finance and fintech: current research and future research directions. *Journal of Business Economics*, 87(5), pp.537–580.

6. Lee, I. and Shin, Y.J., 2018. Fintech: ecosystem, business models, investment decisions, and challenges. *Business Horizons*, 61(1), pp.35–46.

7. Li, F., Lu, H., Hou, M., Cui, K. and Darbandi, M., 2021. Customer satisfaction with bank services: The role of digital transformation. *International Journal of Bank Marketing*, 39(4), pp.545–563.

8. Nguyen, T.N. and Dang, V.D., 2022. Digital transformation and bank performance: Evidence from emerging markets. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 9(3), pp.21–30.

9. Nicoletti, B., 2017. *The future of fintech: Integrating finance and technology in financial services*. Cham: Springer.

10. Ozili, P.K., 2021. Impact of digital finance on financial inclusion and stability. *Borsa Istanbul Review*, 21(4), pp.329–340.

11. Philippon, T., 2020. On fintech and financial inclusion. *NBER Working Paper*, No. 26330.

12. Thakor, A.V., 2020. Fintech and banking: What do we know? *Journal of Financial Intermediation*, 41, 100833.

13. Vives, X., 2019. Digital disruption in banking. *Annual Review of Financial Economics*, 11, pp.243–272.

14. Yudaruddin, R., 2023. The effect of digital banking on bank performance and competitiveness. *Banks and Bank Systems*, 18(1), pp.100–110.

15. Central Bank of Uzbekistan, 2025. *Commercial banks statistics (2020–2025)*. Available at: <https://cbu.uz> (Accessed: 2025).